

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: Ir. C. L. Temminck Groll, secr. der vereniging,
Hoofdstraat 43, Driebergen

Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

VIER EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 5 / MEI 1961

BELLECHIER

Het merendeel der eigenaars in de gelderse en stichtse venen, de veengenoten of -geërfden, woonde te Utrecht. Vandaar dat hun hoofden meermalen op reis naar de venen gingen, vooral in de kinderjaren van de veenderij, het tijdperk van 1546 tot 1553.

Een veelomvattend program van arbeiden wachtte de werkers van het eerste uur: Frans van Nijenrode, Joachim van Heumen, Bruninck van Cuyck, Cornelis Thin, Jan van Leeuwen Aertsz., Johan van Culemborg, Jan Bogaert en Floris Foeyt. De Grift van bisschop David van Bourgondië, van 1473-1481 gegraven, moest hergraven worden, de Rijnsluit en de schutten gesteld, het zand „geschoten”, het ijzerwerk aangebracht, vimmen ¹⁾ rijs, heide en zand op de veendijk gelegd.

De reizen vergden telkens uitgaven voor teercosten, bier, wijn, slapinge, vracht, wagen-, peert- en schuythuyr, rou voeder voir de peerden en bellechier d.i. drinkgeld of kosten van maaltijden.

Op de reis van Utrecht naar Rhenen werd vaak gepleisterd te Doorn of te Elst. Soms maakte men de reis via Cothen. Men volgde dan blijkbaar de weg naar Wijk bij Duurstede en verder over Amerongen naar Rhenen. Daar werd vaak vertoefd in de herberg bij de Grebbe, waar in 1546 Jan Janszoen waard was, in 1551 Tonis Gijsbertsz. Jan de Keyser blijkt ook een herberg gehad te hebben. In 1546 betaalde de cameraar Johan van Leeuwen Azn. voor vertering ten huize van Jan de Keyser tot Reenen X £ XVI st. „Item daer die voorsz. personen ten selven tijde sliepen in drien huysen, so die to Keyzers niet all slapen en mochten, betaelt voor bellechier XII st.” Nog twee herbergen worden genoemd: De Swaen en De Sluetel, van welke laatste Gheryt Lijster waard was. Om de concessie of het octrooi, wat Karel V de veengenoten in 1545 verleend had ²⁾, te

¹⁾ Een vim was ongeveer 100 bossen.

²⁾ Inventarisnr. 79.

publiceren, werden ook reizen gemaakt naar Wageningen, Culemborch, Arnhem en andere plaatsen in Gelre.

De gedachte dat het hergraven der Grift „mit haeren aencleven” min of meer van primitieve aard geweest zou zijn, wordt gelogenstraft door de notities in de archivalia: uit de registers en rekeningen blijkt het tegendeel. Alvorens begonnen werd, ging men sluizen, wijken, schutten e.d. elders bezoeken; er werden bestekken gemaakt en op vele plaatsen in het Sticht „uuytgehangen”, kaarten getekend, aanbestedingen gedaan. De hoofden reisden naar Westbroek en Achttienhoven, Vreeland en naar 's-Gravenmoer in de brabantse venen. Zij toonden zich bekwame initiatiefnemers, vooral onder inspiratie van de geniale Frans van Nijenrode, die van 1546 tot 1550 de zaken leidde en wiens machtige persoonlijkheid allen begeesterde. Later was het de stimulerende ijver van Jacob die Edel, 23 maart 1551 tot directeur der werken „voir den toecomenden tijt” benoemd, die het veenbedrijf bevorderde.

Toen Karel V in december 1545 op jacht van Utrecht naar Elst reisde, haastten Bruno en Jan van Cuyck, Cornelis Thin en Ernst van Nijenrode zich Zijne Majesteit „te verthonen de situatie ende gelegentheijt des veens ende biscop Davids oude grift.” De interesse van de keizer zal wel naar die venen zijn uitgegaan, waarvoor hij op 12 maart van dat jaar octrooi verleend had. In feite was er echter nog niets gebeurd.

Begin 1546 reisden Jan van Cuyck, Jacob Lam en Cornelis Thin naar Westbroek „om die mate te nemen van bruggen,scutten etc. om 't besteck van den grifte daernae ghemaect te worden”. De secretaris van Tienhoven, een zekere Bronckhorst, zorgde voor gegevens tot het ontwerpen van de watergangen.

In 1550 wordt de bouw van de nieuwe sluis in de Rijndijk gegund aan Cornelis Reyersz. te Vreeland. Het tweede veenregister ³⁾ noemt hem een „suvelcoper”. Gerrit Hugen heet zijn werkman, Willem de Wit zijn borger (borgsteller). Ook Jan Damen wordt vermeld. Herhaaldelijk volgen nu reizen naar Vreeland: Betaelt tot Vrelant van teringe gedaen bij Jan Bogert, Floris Foeyt ende Cornelis Claiszoon in 't opnemen van 't houtwerck van de nyeuwe sluis XXIII s. Item noch van wagenhuer die dezelve gecommiteerden tot Vrelant ende wederom tot Utrecht gebrocht XX s, tsamen II £ III s.

In 1551 wordt aan Pauwel Jansz., een voerman, 25 st. betaald „dat hij Evert Wijersz. ende Corn. Claisz. gesworen thimmerluiden gebrocht heeft tot Vrelant” met hetzelfde doel. De sluis was echter niet gereed. Genoemde voerman bracht Jacob die Edel, Jan en Frans Bogaert en de cameraar Johan van Leeuwen Azn. in zijn wagen naar Vreeland om de bodem van de sluis te bekijken. Het reisje werd ook wel per schip gemaakt. Te Vreeland werd dan overnacht. „Item des avontz ende des anderen daechs smorgens verteert by den voirs. timmerluiden, scipper ende wachmeester van de sluis XX st.”

De veenhoofden begaven zich ook „buytenslantz”, een uitdrukking

³⁾ Dit loopt over de jaren 1550—1553. Fo. XXIV.

wijzend op het particularisme der gewesten. Zij bezochten de Brabantse venen om de schutten en sluizen daar te bezichtigen om daarnaar de bestekken te maken. (Willem van Noordt maakte een bestek van steen voor 6 £). Het eerst gingen mr. Dirck Pijnssen van der Aa met Bruno van Cuyck, welk reisje ruim 31 pond kostte. Vervolgens reisde Jan die Eedel met twee timmerlieden naar 's-Gravenmoer. Ook een zekere Quirijn, een timmerman trok er met Cornelis IJsbrantsz., van hetzelfde beroep, heen. Nóg verder ging men visiteren. Rochus Adriaensz., een bode, haalde te Woudenberg een timmerman om met hem een tocht naar Moerbeecke te maken en daar te zien hoe men de schutten ophaalde en neerliet. Hoogstwaarschijnlijk was dit Moerbeecke in het land van Waes nabij de zeeuwse grens. De veenderij zowel in Westbroek en Achttienhoven als te 's-Gravenmoer en Moerbeecke blijkt van oudere datum dan die te Veenendaal.

Op 17 oktober 1552 tekende de cameraar aan „dat die grifte ten beyden eynden navigabel ende mit groete scepen vairbair was”: de uitvoer van turf over de Rijn nam een aanvang.

D. PHILIPS

PIERRE MINUIT

Op 28 mei wordt door het German American Day Committee in de Verenigde Staten een herdenking gehouden, waarin aandacht zal worden geschonken aan het feit, dat Pierre Minuit in 1626 voor wat goederen ter waarde van ongeveer zestig gulden van de Indianen het eiland Manhattan kocht en onder beheer van de West Indische Compagnie stelde. Hij wordt door deze transactie met de Indianen beschouwd als de grondlegger van de staat en de stad New York.

Begrijpelijk is het, dat men in de betreffende literatuur over de geschiedenis van Amerika zijn naam vele malen ontmoet. Zo was hij de eerste gouverneur-generaal van Nieuw-Nederland, afkomstig uit Wesel en bekend om zijn voortvarend optreden. Vooral om deze laatste eigenschap schijnen de bewindhebbers van de West Indische Compagnie het oog op hem te hebben laten vallen voor de verkenning van de Nieuwe Wereld, waar vele handelsmogelijkheden lagen.

Wij laten de vraag of Pierre Minuit in Wesel (Duitsland) geboren werd, of dat hij van franse origine was, in het midden. Voor ons is van meer belang, dat deze voor Amerika zo belangrijke figuur in Utrecht gewoond en gewerkt heeft. Op 20 september 1615 werd namelijk in het register van transporten en plechten een „Pierre Minuit” aangetroffen, diamantsnijder van beroep en gehuwd met Geertruyt Raets van Cleeff. Het feit, dat hij er tevens als burger van de stad Wesel wordt vermeld, doet vermoeden, dat hij in 1614, toen

de Spanjaarden deze plaats veroverden ¹⁾, naar de Nederlanden is uitgeweken en zich in Utrecht vestigde.

In de betreffende actie treedt hij, „te deser tijt inwoonder deser Stadt”, samen met zijn vrouw Geertruyt op. Zij verklaren, dat Hans Willem Hermer, zoon van Daniel H. en *Sara Minuits* (beiden overleden), voor een derde „paert” hun erfgenaam zal zijn. Het overige deel van hun na te laten goederen bestemmen zij voor *Amelia* en *Maria Hazecamp*, dochters van *Gerrit Hazecamp* en *Maria Minuits* (overleden). *Sara* en *Maria Minuits* waren zusters van *Pierre Minuit* en het is vrijwel zeker, dat ook zij naar de Nederlanden waren gevlucht. Wij meenden, dat van het verblijf van *Pierre Minuit* in Utrecht maar weinigen op de hoogte zijn. Vandaar dit bericht.

A. GRAAFHUIS

¹⁾ Mrs. Schyler van Rensselaer deelt in haar boek „Hstory of the city of New York in the seventeenth century”, New York 1909, dl. I p. 71 e.v. mede dat *Pierre Minuit* in 1624 zou hebben verlaten. Dit is onjuist, zoals uit het bovenstaande blijkt.

UTRECHTSE GEVELSTENEN EN -VERSIERINGEN

V

Het heeft enige moeite gekost om aan de weet te komen wie er gewoond heeft in het huis bij de Weerdsluis (Bem. Weerd Oostzijde 19), dat in de geveltop een steen heeft van een vrouw bij een locomotief (zie Maandblad januari, pag. 8). Beneden in de gevel is de „eerste steen” nog te zien. Daar staat op, dat hij gelegd is door „Joseph Smulders, 15 jaar, 15 september 1886”. Daardoor heeft men vermoed, dat de industrieel Frans Smulders er woonde.

Wij kregen hierover uitsluitsel van „zeer ingelichte zijde”, namelijk van de heer L. C. F. M. Smulders te Utrecht, zoon van de juist genoemde industrieel. De heer Smulders jr. berichtte ons:

„Ik mag u er vriendelijk op opmerkzaam maken, dat mijn vader wel de firma Frans Smulders aan de Croeselaan heeft opgericht, maar

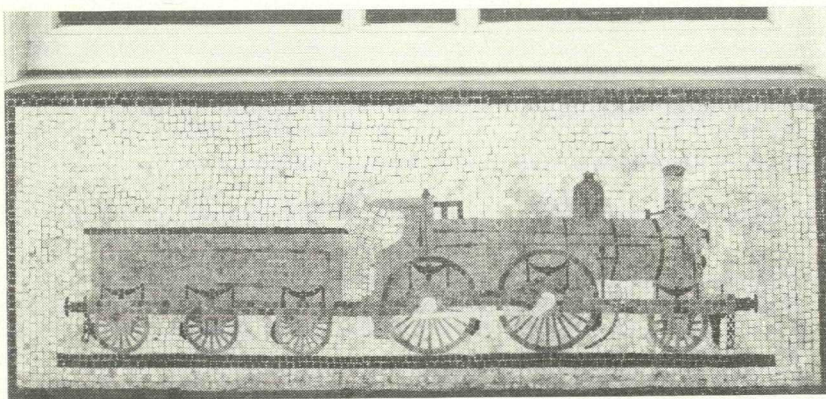

nooit in het pand heeft gewoond, waar u naar verwijst. De firma Frans Smulders, waar ik nu bijna 52 jaren aan verbonden ben geweest, werd gegrondvest aan de Brandsteeg-Vleutenseweg en begrensd door de spoordijk. Toen het pand in 1901 werd verkocht aan de Centrale Spoorweg Maatschappij, werd tegelijkertijd de fabriek aan de Croeselaan gebouwd.

De bewoner van het pand aan de Bemuurde Weerd was August Smulders, in zekere zin de oprichter van de Werf Gusto te Schiedam. Deze firma is veel ouder dan de onze, die in 1880 werd opgericht. Werf Gusto staat op de huidige dag nog onder leiding van de kleinkinderen van mijn oom August."

De familie Smulders was blijkbaar zeer uitgebreid en verschillende broers of neven zochten het kennelijk in aanverwante sectoren, want de machinefabriek Jaffa aan de Groeneweg is indertijd opgericht door Louis Smulders. Dit bedrijf droeg aanvankelijk diens naam; het was toen gevestigd bij het latere en nu alweer lang verdwenen Buurtstation. Na de overplaatsing bij de oude buitenplaats Jaffa (1891) nam de heer Smulders deze naam over, om verwarring met de andere naamgenoten te voorkomen. In de directie van Jaffa namen later de heren Henri Smulders Lzn. en Jos. Smulders Lzn. zitting.

Maar wij keren terug tot de Bemuurde Weerd. Nadat het Maandblad van januari verschenen was, ontvingen wij een schrijven van de directeur van het Nederlands Spoorwegmuseum, dr. F. F. de Bruyn, inmiddels als zodanig afgetreden. De heer De Bruyn berichtte ons het volgende: „Bij de recente verbouwing van het perceel Bemuurde Weerd Westzijde 3 (recht tegenover het pand aan de Oostzijde) is daaruit een mozaïek verwijderd, voorstellende een locomotief serie 300 S.S. en door de nieuwe eigenaar, de Societas Studiosorum Reformatorum aan het Spoorwegmuseum ten geschenke gegeven. Nasporingen van de voorzitter van Oud-Utrecht leerden, dat de bewoner, die dit mozaïek vermoedelijk heeft laten aanbrengen, was de fabrikant Augustinus Franciscus Smulders, geboren te Tilburg, 27 november 1838, metterwoon vertrokken naar Brussel 10 april 1895.

Op bijgaande afbeelding is het mozaïek, zoals het thans in het museum is aangebracht, te zien. De breedte is 1.80 m, de hoogte 0.70 m. De betreffende locomotievenserie was de grootste die S.S. ooit heeft gehad (176 stuks) en is geleverd van 1880 af tot 1895 toe. No. 326 is in het Spoorwegmuseum bewaard en staat aan het perron tegenover het mozaïek."

Wij gaven de mededeling van dr. De Bruyn door aan de heer L. C. F. M. Smulders, bovengenoemd. Deze antwoordde ons: „De-gene die tegenover mijn oom August, Bemuurde Weerd, woonde, was diens jongere broer Charles. Hij bewoonde daar een mooi pand, waarin verschillende mozaïeken aangebracht waren. Zelf heb ik een jaar of tien geleden in dat pand — dat inmiddels door de firma Serrée als showroom werd gebruikt — nog andere mozaïeken gezien."

Nadat de heer Ch. Smulders het pand verlaten had, heeft er volgens het adresboek van 1897 tot 1915 de heer W. Pompe gewoond. Vermoedelijk is het daarna nog in verschillende handen geweest. Daarom kan men zich erover verheugen, dat één der mozaïeken gered is en in het Spoorwegmuseum prijkt.

de J.

BOEKAANKONDIGING

Mr. Jan den Tex, Oldenbarnevelt. I. Opgang, 1547—1588. (Haarlem, 1960).

Johan van Oldenbarnevelt heeft in onze vaderlandse geschiedenis zijn grote bekendheid gekregen door zijn benoeming tot Landsadvocaat van Holland in 1586, een functie, waaraan door de moeilijkheden, die tot zijn onthoofding in 1619 hebben geleid, een einde kwam. Het is merkwaardig, dat nog nooit een behoorlijke biografie geschreven was van deze man, die gedurende een tijdperk van meer dan dertig jaren de politiek in de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën mede heeft helpen bepalen. In die leemte heeft mr. Den Tex willen voorzien. Van zijn werk, dat vier delen zal beslaan, en waaraan de schrijver negen jaren gearbeid heeft, is in 1960 het eerste deel verschenen. De auteur wil dus een tekort in onze vaderlandse geschiedschrijving aanvullen, maar er zou toch geen onmiddellijke aanleiding zijn om op dit eerste deel in ons maandblad de aandacht te vestigen, ware het niet, dat de wieg van Johan van Oldenbarnevelt in deze provincie heeft gestaan. Hij werd namelijk op 14 september 1547 te Amersfoort geboren.

De familie Van Oldenbarnevelt behoorde niet tot het stads-patriciaat, maar het waren van de Veluwe afkomstige landedellieden, een woord overigens, waaraan men geen al te grote betekenis moet hechten. Zij zijn, zegt Den Tex, het best te vergelijken met onze tegenwoordige herenboeren, met de nadruk op het slot van de samenstelling, en het geeft hem dan ook de term: Amersfoortse keuterboerenadel in de pen. Uit deze afkomst meent de schrijver het verder te kunnen verklaren, dat de Landsadvocaat zich geen regent achtte,

maar zich als boven de burgerlijke stadsburgemeesters verheven beschouwde.

Te Amersfoort heeft de jonge Johan zijn jeugd doorgebracht en hij heeft er waarschijnlijk van zijn zevende tot zijn zestiende jaar de latijnse school bezocht. Over het gezin zijner ouders weet mr. Den Tex niet veel goeds te vertellen: zijn vader was geestelijk onvolwaardig, zijn broers en zusters waren weinig gezien om hun levensgedrag. „Zelden is een Nederlands staatsman uit een zo weinig belovend nest voortgekomen”. In 1564 verliet hij zijn vaderstad om in den Haag bij een advocaat in de leer te gaan en in 1566 werd hij te Leuven als student ingeschreven. De inschrijving bevat een paar fouten, die de schrijver weet te verklaren, en verder blijkt er uit, dat de jeugdige student zelf had opgegeven van adel te zijn.

Aan de familie Van Oldenbarnevelt is het derde hoofdstuk van het boek gewijd, maar eerst het vierde deel, Documentatie getiteld (het 2e en 3e behandelen resp. Oorlog en Bestand), zal stambomen, kaarten, een volledig itinerarium en een uitvoerig biografisch register bevatten. Bovendien komen daar bijlagen en excursen, waarheen herhaaldelijk en dus ook in dit derde hoofdstuk verwezen wordt. Uitvoeriger gegevens zowel over de jeugdijaren van Johan van Oldenbarnevelt, als over zijn familie mogen wij daarom nog verwachten. Dan zullen wij ook meer vernemen over de bezittingen, die de Landsadvocaat later in het Sticht heeft gehad, als Guntersteyn en Stoutenburg. Intussen zij aan belangstellenden ook thans reeds de lezing van dit eerste deel aanbevolen.

v. d. V.

E. Heupers, *De gilden van Soest*. Uitg. Bevedeem, Soest, 1961.

Verleden jaar heeft het Groot Gaesbeeker of Sint Achten Schuttersgilde te Soest zijn vierhonderdjarig bestaan gevierd. Thans is een mooi uitgevoerd en royaal geïllustreerd boekje verschenen, waarin de heer E. Heupers de geschiedenis van dit gilde beschrijft. In dit werkje van meer dan honderd bladzijden in kleine druk wordt een menigte gegevens meegedeeld.

Een beknopt overzicht van de gildegeschiedenis verschaftte de heer Heupers ons al in dit Maandblad (jrg. 1960 p. 46-53 en 74-76). Het boekje licht ons breder in. Wel blijft de vroegste historie duister, maar zoveel meer weten we nu uit latere eeuwen.

Schuttersgilden waren in dit gewest niet dik gezaaid en daarom is het zeker de moeite waard om te vernemen wat deze organisaties – die men nu in hoofdzaak nog in de r.k. zuidelijke provincies aantreft – bedoelden te zijn.

Het Groot Gaesbeeker Gilde te Soest heeft zijn bestaan tot heden toe weten te rekken, al is veel van de oude kleur er af. Dit blijkt wel uit het hoofdstuk óver de nieuwste geschiedenis van het gild. Evenals bij het eveneens nog bestaande Sint Anna- of Kleine Gild genieten de leden ervan geen bijzondere voorrechten meer. Toch wordt het onder de oorspronkelijke bevolking een eer geacht wanneer men lid is van een dezer gilden.

J. W. Niemeyer, *Het huis van de Tiel-Utrecht*. Uitg. bij het 150-jarig bestaan van de Utrechtsche Algemeene Brandwaarborg-Maatschappij, 1961.

Maar zelden wordt een boek aangekondigd, dat reeds in het bezit van alle lezers is. Een eigenlijke aankondiging kan dan ook achterwege blijven, want ieder heeft er al kennis van kunnen nemen.

Dat wij er hier desondanks melding van maken is allereerst om onze waardering te uiten voor de geste van de Utr. Alg. Brandwaarborg Maatschappij, die na het schenken van de reproductie „Pausdam met omgeving” ook nog dit boekje toestuurde aan alle leden van Oud-Utrecht.

Daarnaast kunnen we het moeilijk laten om de schrijver te complimenteren. Hij zorgde voor een prettig leesbaar geschrift. Hoe gauw vervalt men bij publicaties als deze in allerlei details, die voor een sluitend overzicht onontbeerlijk zijn, maar waarvan het kennis nemen erg vermoeiend is, in ieder geval storend bij de lectuur. Voor een boekje dat een breder publiek wil dienen dan een aantal insiders, is echter vóór alles gewenst, dat het zich plezierig laat lezen.

Een weergave van de inhoud is overbodig. Men zal opgemerkt hebben dat het boekje veel bijzonderheden bevat die weinig bekend zijn.

Dat het hoofdgebouw, Kromme Nieuwe Gracht 80 in al zijn monumentaliteit toch maar een onderdeel vormt van een reeks panden en dat dit ook zo blijft, is een gelukkige zaak. De gevelwand van dit gedeelte der Kromme Nieuwe Gracht zal haar karakteristiek aanzien dus behouden. Na verbouwing van de panden 72-76 zal dit aanzien aan waarde winnen. Alleen jammer dat het pand 82, het vroegere hervormde wijkgebouw zijn storende toegangspartij en topgevel houdt.

Intussen is ook het jaarverslag 1960 van Tiel-Utrecht verschenen. Daarin treft men een beknopt overzicht aan van de geschiedenis der maatschappij zelf, oorspronkelijk de Utrechtsche Algemeene Brandwaarborgmaatschappij.

Verschillende in Utrecht bekende namen leest men hier, zoals Radermacher Schorer en Elink Schuurman. De naam van mr. W. H. A. Elink Schuurman, die in het eind der vorige eeuw de directie voerde, leeft nog voort in het stadsdeel Elinkwijk. Deze woonwijk is door de heer Elink Schuurman gesticht op terrein, dat destijds hem toebehoorde. de J.

OUD-KATHOLIEK MUSEUM

Het Oud-Katholiek Museum, Mariahoek 9 te Utrecht is thans wederom op de gewone tijden voor het publiek toegankelijk, te weten: Maandag t/m donderdag 10-12 en 14-17 uur; zaterdag en zondag 14-17 uur; des vrijdags is het museum gesloten.

NIEUWE PUBLICATIES

C. C. van de Graft, Willem Backerweerd, beeldhouwer en bouwmeester. In: Bulletin van de Kon. Nederl. Oudheidk. Bond 6e S., jrg. 14, 1961, kol. 15-28, met afb. en fig.

De figuur en het werk van Willem Backerweerd, bouwmeester o.a. te Utrecht en Xanten in de tweede helft der 15e eeuw, waaraan mejuffr. van de Graft in het Jaarb. van Oud-Utrecht 1957 een artikel wijdde, zijn de belangstelling van de bejaarde schrijfster blijven trekken. Thans verrast zij met een studie, waarin vele nieuwe gegevens en gezichtspunten samengebracht zijn. Na zijn arbeid aan het sacramentshuis in de Grote Kerk te Zwolle, waarvan slechts brokstukken over zijn, heeft Backerweerd in 1488 e.v. jaren gewerkt aan de doopkapel van de St. Nicolaaskerk te Kalkar, aan de kapittelkerk te Xanten en wellicht ook in andere plaatsen. Voor bouwkundige details stond architect Th. Haakma Wagenaar schr. voorlichtend terzijde. Van hem is ook de suggestie afkomstig, dat de stenen bekroning van een zaal deur in het huis Zoudenbalch, later naar huize St. Hieronymus aan de Maliesingel verplaatst, van Backerweerds hand zou zijn. Zij berust op een overeenkomstige ineenstrengeling van het profiel als bij de gewelfribben in in Xanten aangebracht is. In de Rijnstreek werd Backerweerd meestal mr. Willem van Utrecht genoemd. Telkens begeeft hij zich van daar naar de Domstad terug, waar hij tegelijkertijd blijkbaar werk onderhanden heeft. Na 1491 wordt hij niet meer genoemd. Foto's en schetsen lichten het betoog van mejuffr. van de Graft uitstekend toe.

P. H. Damsté, uit het verleden van De Bilt. De Bilt (1961), 148 blz. met ill. (f 3,50).

Een aantal willekeurig gekozen hoofdstukken uit de plaatselijke geschiedenis van De Bilt, geschreven door de gemeente-secretaris, mr. P. H. Damsté, eerder gedeeltelijk verschenen in de Biltse en Bilthovense Courant, gedeeltelijk in het Jaarboekje van Oud-Utrecht. Er is belangstelling genoeg voor geweest om ze, in een bundeltje verenigd, nogmaals de bewoners van dorp en land aan te bieden. Tot de behandelde onderwerpen behoren: De Bilt of de Bildt? — De Petronellakapel — De tapsteede „t Wapen van Schotlandt" (het latere Hotel Nas) — De volksstemming van 1798 — Het Jodenkerkhof — Julianalaan en Prins Bernhardlaan.

Dorothy Farnum, De godin van Oud-Zuilen. Een biografie van Belle van Zuylen of Madame de Charrière 1740-1805. Amsterdam-Brussel, 1960. 189 blz.

Dat de schr. een Amerikaanse is, doet de vertaler wonderwel vergeten. Men leest het boekje, ondanks dat het op voddig pocketpapier gedrukt is, met genoegen achter-elkaar uit. Van „het meest besproken jonge meisje van Nederland" (Clare Lennart), het buitenbeentje van de Van Tuyll van Serooskerckenfamilie, de vrijgevochten, meer dan intelligente jonge vrouw, die het op het kasteel Zuilen 's zomers en op de Kromme Nieuwe Gracht te Utrecht 's winters niet uit kon houden en de hele aristocratie tegen zich in het harnas joeg met een satirisch boekje „Le Noble", rolt zich het leven voor onze lezende ogen af. Een tijdgenoot, de leidse lakenfabrikant-letterkundige F. van Lelyveld, stichter van de Maatschappij van Letterkunde, schreef in 1766 enthousiast over datzelfde boekje aan R. M. van Goens, maar betreurde het tegelijkertijd, dat een schrijfster van „zoo aanzienlijk vernuft hare vermogens niet besteedde ten dienste van haar vaderland. Hollandsche characters maalde, in een Hollandsche taal". Belle zou van zo'n uitspraak niets begrepen en er een ironisch commentaar op geleverd hebben. Toen zij vernam,

dat Frederik II van Pruisen haar als een „déesse néerlandaise” betiteld had, was haar repliek, dat godinnen uit de hemel komen en niet uit de Nederlanden. Van haar, geheel in het frans geschreven, omvangrijk oeuvre hebben alleen de ontelbare brieven aan criticus nummer één, de Tijd, weerstand geboden. Ze zijn of worden in het buitenland op den duur alle uitgegeven. Vóór en na haar huwelijk met de verarmde edelman de Charrière, gouverneur van haar jongere broers, waartoe ze, 31 jaar oud, tenslotte dan maar besluit, stroomt er een onafzienbaar aantal brieven uit haar vlotte pen: ze vertonen een voor toen bijzondere openhartigheid, een soms verrukkelijke spontaniteit. Belle's ideeën zijn haar tijd dikwijls ver vooruit en alleen al door hun democratische en bepaald onchristelijke inslag choqueren ze de tijdgenoten. Een van haar broers brengt uit Amerika een paar bladen negermuziek mee: klagelijke muziek met een krankzinnig ritme: mevrouw de Charrière zegt er de muziek van de toekomst in te horen!

Intelligent en spits, emotioneel en sensueel als haar correspondentie en conversatie met d'Hermences, met Boswell, met Benjamin Constant geweest zijn — om alleen deze vereerders te noemen, de eerste meer dan twintig jaar ouder, de laatste een kleine dertig jaar jonger dan zij —, steriel was heel dat spel, heel die intieme gedachten- en gevoelsuitwisseling ook. De godin van Oud-Zuilen is 65 jaar oud als ze te Colombier bij Neuchâtel, waar ze de tweede helft van haar leven naast de doodsaaie monsieur de Charrière heeft doorgebracht, in 1805 sterft. Eenzaam en zonder illusies. v. C.

KLEINE MEDEDELINGEN

DE SPOORTREIN BEZONGEN

Mr. J. J. Beyerman, archivaris van Dordrecht, schrijft ons: „In het februari-nummer van Oud-Utrecht op blz. 23, regels 10 en 11 van boven, tref ik in de beschrijving van de Lazarusberg van de hand van de heer J. Knoppers de volgende woorden aan: „Ginds aan de voet der heuvels smelt „langs zijn tweelingslijn een vurige salamander (bedoeld is de spoorlijn Amersfoort-Utrecht)”. Met deze verklaring nu ben ik het niet geheel eens. Hiermede wordt bedoeld een op die spoorlijn in een der twee mogelijke richtingen voortsnellende trein: een spoorlijn toch kan nooit met een salamander worden vergeleken.

Bovendien is na te gaan, waar de heer Knoppers de geciteerde woorden, die tussen aanhalingstekens staan en dus ergens aan ontleend moeten zijn, vandaan heeft. Op de bogen onder de verbindingsgang tussen de hoofdadministratiegebouwen I en II der Nederlandse Spoorwegen te Utrecht toch staan de volgende, ik meen van de dichter Da Costa afkomstige woorden: „Ziet langs zijn tweelingslijn dien fellen (dus niet „vurigen”) salamander! Vuur sist er in zijn buik, die rammelt over d'aard. Hij voert bevolkingen en legers in zijn staart. Even verderop — ik heb de juiste tekst niet bij de hand — twee regels, die ongeveer luiden als volgt „Hij holt, hij rent, hij snuift, verwaten en verwoed, Afgronden in 't gezicht en bergen tegemoet”.

Het kan niet missen of de heer Beyerman heeft de juiste bron aangewezen voor de herkomst van de „vurige salamander” van de heer Knoppers in 1912. Het betreffende gedicht is inderdaad van Da Costa. Deze heeft in 1840 een uitvoerig gedicht gewijd aan de periode 1815—1840. Onder de titel „Vijfentwintig jaren” kan men het in zijn complete dichtwerken vinden. Een fragment daaruit heeft betrekking op de ontwikkeling van het spoorwegverkeer. De juiste tekst daarvan luidt:

Zie langs zijn tweelingslijn dien fellen salamander!
 Vuur sist het uit zijn buik, die rammelt over de aard.
 Hy voert bevolkingen en legers in zijn staart,
 metalen tenten, die met bliksemende wielen
 wat stand houdt, waar hy schreeuwt, verpletten en vernielen
 Hy runt, hy vliegt, hy rukt, verwaten en verwoed,
 afgronden in 't gezicht, en bergen tegemoet
 die wijken, of, doorboord, een open heirbaan laten.
 De steden naadren tot elkander; volken, staten
 doorkruisen, mengen zich. Eén zelfde stoomkrachtvaart
 sleept heel ons menschdom voort, en effent heel onze aard . . . .

Op de laatste vier regels na is dit fragment nog steeds op de door de heer Beyer-
 man aangegeven plaats te lezen. Men heeft wel beweerd, dat Da Costa eigenlijk
 een tegenstander van de spoorweg was. Dit blijkt niet uit het geciteerde fragment,
 maar wel uit het slot van deze zang op kunsten en wetenschappen en op de
 industriële ontwikkeling, waar Da Costa zingt:

Zie hier uw goden: Kunst en Kracht en Industrie!
 En voorts! Geen eerdienst meer dan de eerdienst van 't Genie!

Hierin keerde Da Costa zich tegen de verafgoding van het menselijk vernuft.
 Intussen is zijn beschrijving van de spoorrein heel wat boeiender dan het dwaze,
 uit het engels vertaalde rijm „De Spoorrein”, dat wij eens vonden in de Utrechtsche
 Volksalmanak van 1860. Het volgt hier voor de curiositeit.

Hoort vrienden, wat de spoorrein doet:
 Hij dreigt, hij raast, hij schuift, hij spoedt,
 Hij werkt, hij drukt, hij zwenkt, hij draait,
 Hij groeft, hij ploegt, hij egt, hij maait,
 Hij pompt, hij boort, hij dringt vooruit,
 Hij sleept, hij trekt, hij giert, hij fluit,
 Hij douwt, hij stoot, hij dringt, hij drijft,
 Hij splijt, hij zaagt, hij bonst, hij wrijft,
 Hij tolt, hij rust, hij brengt, hij haalt,
 Hij blaast, hij dampst, hij spuwt, hij maalt,
 Hij breekt, hij perst, hij opent, sluit,
 Hij beukt, hij boort, hij hamert luid,
 Hij schuift, hij keert, verliest en wint,
 Hij kruist, hij scheidt en hij verslindt,
 Hij harkt, hij schoffelt, kapt en snoeit,
 Hij stoot, hij smeedt, hij plet, hij gloeit,
 Hij schuurt, hij spint, hij braadt, hij kookt,
 Hij brandt, hij vlamt, hij stoomt, hij rookt,
 Hij snelt, hij rust, hij komt, hij gaat,
 Hij ademt, slikt, hij vliegt, hij staat,
 Millioenen maakt en kost dat ding,
 Ligt dat men van den spoorrein zing!

de J.

NIET MONTFOORT MAAR MONTFORT

Onder de plaatsen, waarover Hare Majesteit Koningin Juliana de titel van „heer”
 voert, komt ook de naam Montfo(o)rt voor. Te weinig is bekend dat met de aan-
 duiding Montfo(o)rt niet bedoeld wordt de plaats Montfoort in de provincie
 Utrecht, maar het voormalige ambt en de tegenwoordige gemeente Montfort in
 Limburg.

„Dit historische feit”, aldus de heer A. H. Simonis in De Maasgouw, (jrg. 79,
 1960, afl. 6), „is met de volgende argumenten gemakkelijk te bewijzen:

1. Montfoort (in Utrecht) is nooit een heerlijkheid geweest en geen enkel lid van
 het Huis van Oranje heeft daar leenheerlijke rechten gehad.
2. Er zijn voldoende officiële archiefstukken voorhanden, waaruit blijkt, dat de
 Oranjes sinds 1647 rechten konden doen gelden op Montfort (in Limburg).

Montfoort (U.) was sinds het midden van de twaalfde eeuw een burggraafschap. In 1296 werd onder Hendrik I, burggraaf van Montfoort, deze titel erfelijk verklaard in zijn huis. Tot 1592 bleven zijn nazaten in dertien achtereenvolgende geslachten de titel voeren van burggraaf van Montfoort. Door het huwelijk van de laatste burggravin uit dit geslacht, Philippotte, met Johan van Merode, gaat het burggraafschap in vijf achtereenvolgende geslachten over in het huis Van Merode. In 1649 komt het burggraafschap aan de staten van Utrecht. Deze toestand bleef gehandhaafd tot aan de franse revolutie en geen enkele prins van Oranje heeft leenheerlijke rechten kunnen doen gelden op Montfoort."

Tot zover de heer Simonis, die zich voor argumenten tegen Montfoort o.a. beroept op de Catalogus van het archief der heren van Montfoort, samengesteld door mr. R. Fruin en mr. A. le Cosquino de Bussy in 1920.

WAT VERLOREN GING

De heer H. J. van Eekeren heeft in Hervormd Gemeenteleven, orgaan van de ned. herv. gemeente te Zeist, een serie artikelen geschreven over de Oude kerk aldaar, die in 1843 de plaats innam van de romaanse kerk uit de 12e eeuw, welke Zeist bezat.

Hoe men vroeger soms omsprong met oude vondsten, vermeldt de heer Van Eekeren in het nummer van 6 mei, waar hij schrijft: „Bij een gedeeltelijke afgraving van het kerkhof achter de kerk aan de Maurikstraat werd in 1897 een stenen doodkist, een „grafstede" blootgelegd. Door de zorgen van de toenmalige president-kerkvoogd jhr. mr. F. H. van de Poll kon alles bewaard blijven en alles worden opgesteld in een gedeelte van de kerkekamer. Men heeft er over gedacht dit voorwerp — hoogstwaarschijnlijk uit de 11e eeuw — tegen betaling ten toon te stellen, maar daar is niets van gekomen. Later is alles, jammer genoeg opgeruimd en zijn de stenen terechtgekomen in de tuin van de koster. Voor enige jaren is hetgeen ervan overgebleven was verzameld en in bezit gekomen van de Van de Poll-stichting.

Bij de slooping van de kerk in 1841 zijn verschillende van dergelijke „grafsteden" blootgelegd en opgeruimd. Men hechtte er geen waarde aan! Een artikel van prof. N. C. Kist, in het „Nederlandsch Archief voor kerkelijke Geschiedenis" 1842, deel II, waarvan een overdruk aanwezig is in ons kerkelijk archief, geeft een nauwkeurige beschrijving van zo'n „grafstede".

Bij de aanleg van de kosterstuin direct na de gemelde afgraving kwam ook een gave „urn", beter „kogelpot" tevoorschijn, welke voor enige jaren door de kerkvoogden is geschonken aan de Van de Poll-stichting. Al in de dertiger jaren heb ik de koster opdracht gegeven goed voor dit belangrijke voorwerp zorg te dragen. Beide staan op de monumentenlijst."

GODSHUIZEN EN GASTHUIZEN

Prof. dr. A. Querido heeft in een bij Em. Querido N.V. te Amsterdam uitgegeven pocketboek over bovengenoemde titel de geschiedenis van het ziekenhuiswezen beschreven. Daarin komt ook Utrecht ter sprake en wel naar aanleiding van de bekende afbeelding van de ziekenzaal in het St. Catharijnegasthuis in 1635. Prof. Querido noemt deze afbeelding fleurig, maar men moet er niet uit afleiden, dat het met de ziekenverpleging in die tijd wel in orde was.

„Zelfs als wij aannemen, dat deze afbeeldingen de werkelijke toestand weergeven en niet — hetgeen echter zeer waarschijnlijk is — geïdealiseerd zijn, dan moeten wij ons voorstellen hoe in deze zelfde zalen steeds meer mensen werden opgehoopt, de middelen en het personeel steeds geringer werden, waardoor de toestanden in de loop der jaren naar evenredigheid verslechterden. De bedsteden of kribben dienden niet meer voor twee zieken (zoals op de plaat van het St. Catharijnegasthuis), maar voor vier of zelfs zes. De ligging werd slecht; stro of kaf was de gewone onderlaag. Ook in de achttiende eeuw waren de vloeren nog steeds van steen, de zalen onverwamd en hoogstens verlicht door een walmend lampje."